Wstęp

Idea integracji europejskiej początkowo formułowana z perspektywy ekonomicznej, następnie jako konstrukt polityczny, w ostatnich dekadach XX wieku zaczęła być rozumiana jako konieczność wypracowania wspólnej kultury i tożsamości. Co ważne, pojęcia te – choć nie powinny – są często traktowane rozłącznie w zależności od obszaru badawczego definiującego Europę (por. Ifversen 2002). Instytucje odpowiedzialne za proces integracji europejskiej koncentrują się zazwyczaj na kwestiach ekonomicznych, politycznych i społecznych ujmowanych z perspektywy makroskopowej. Postulatowi temu (określanemu przez zapisane w dokumentach unijne dyrektywy) towarzyszy retoryka argumentacji na rzecz polityki bez alternatywy – integracja postrzegana jest bardziej jako wynik konieczności niż wyboru.

W dyskursie elit, zwłaszcza politycznych ale też i naukowych, można wyróżnić dwie perspektywy: zdecydowanie częstszą i bardziej wpływową w debacie publicznej, perspektywę *top down*, której zwolennicy uznają, iż tożsamość europejska jest warunkiem wstępnym dla budowania idei integracji. Stanowisko to jest coraz częściej krytykowane zwłaszcza przez socjologów reprezentujących przeciwną perspektywę i pokazujących, że po pierwsze, jeśli tożsamość europejska w ogóle się kształtuje to podlega, jak inne rodzaje tożsamości zbiorowej, tym samym procesom zmiany, ambiwalencji, hybrydalności itp., po drugie, jest ona efektem a nie warunkiem realizacji idei integracji, tworzy się z perspektywy *bottom up* tj. w kontekście konkretnych doświadczeń biograficznych, których ramą są kontakty kulturowe, działania instytucjonalne, aktywność społeczna itp.

Celem proponowanej publikacji jest przedstawienie zarówno krytycznych refleksji teoretycznych związanych z perspektywą *top down* jak i wyników badań nad problematyką szeroko rozumianych przemian kulturowych i tożsamościowych związanych z procesem integracji europejskiej w życiu „zwykłych” ludzi. Prezentując na początku dyskurs elit na temat Europy i jej problemów, przejdziemy następnie do perspektywy *bottom up* czyli doświadczeń ludzi, których umiejscowienie w procesach integracyjnych wymaga szczególnie intensywnej pracy nad własną biografią i identyfikacjami. Punktem wspólnym dla obu perspektyw jest sugerowana w tytule tomu relacja między procesami integracji a przemianami kulturowymi współczesnej Europy – często niesłusznie zawę-

żanej do obszaru Unii Europejskiej. Relację tę można interpretować na dwa sposoby: albo jako napięcie między procesami budującymi spójność a zmianami kulturowymi podkreślającymi odmienną i różnorodność i siłą rzeczy, utrudniającymi zintegrowanie złożonej całości; bądź też integracja może wspierać przemiany kulturowe, czy odwrotnie, zmiany w sferze kultury obejmujące coraz większy obszar Europy sprzyjają tworzeniu pola komunikacji symbolicznej a tym samym procesom integracji. Chociaż interpretacje te są rozbieżne, w praktyce współistnieją one ze sobą w dyskursie publicznym i w zależności od okoliczności podejmowana jest jedna z nich. Problematykę poszczególnych artykułów tego tomu można także rozpatrywać z punktu widzenia wskazanych interpretacji. Wszyscy Autorzy, choć w różnych kontekstach problemowych i badawczych, pokazują jak rozumiana może być idea integracji oraz jakie przemiany kulturowe wspierają ją bądź zaburzają. Trzeba przy tym podkreślić, że mamy tu do czynienia z rodzajem multiplikacji perspektyw. W poszczególnych tekstach przedstawione są bowiem punkty widzenia aktywnych kreatorów dyskusji na temat relacji między integracją a przemianami kulturowymi w Europie, krytyków tych głosów, tzw. „zwykłych obywateli” prezentujących różne doświadczenia biograficzne, wreszcie samych Autorów, niekiedy obok postawy badacza, przyjmujących rolę zaangażowanego komentatora.

Tom ten rozpoczyna zatem rozdział: *Integracja europejska a dyskurs elit* nakreślający ramy perspektywy *top down*. Kaja Kaźmierska charakteryzuje w swoim artykule krytyczną dyskusję, jaką podjęli w ostatnich dekadach socjologowie komentujący dylematy tożsamości i integracji europejskiej postrzeganej z perspektywy *top down*. Są to diagnozy badaczy bezpośrednio eksplorujących „pole” – socjologów bazujących zarówno na badaniach ilościowych jak i jakościowych, ukazujących fluktuacje nastrojów społecznych, komentujących, często krytycznie, wypracowywany z perspektywy *top down* projekt integracji europejskiej oraz działania instytucjonalne zmierzające do kształtowania europejskiej tożsamości i/czy poczucia europejskości. Tematem artykułu Piotra Cichockiego jest krytyczna refleksja nad przemianami koncepcji integracji europejskiej w pracach Jürgena Habermasa w odniesieniu do głosu Ulricha Becka i Jana Zielonki. Fiasko procesu ratyfikacji konstytucji europejskiej, której niezłomnym propagatorem był Habermas, stanowiło wyraźny sygnał, że europejska sfera publiczna – jeżeli w ogóle istnieje – nie spełnia swojego zadania, jeśli bagatelizuje lub instrumentalizuje głos

zwykłych obywateli. Tym samym, Habermasowska wizja patriotyzmu konstytucyjnego i integracji kulturowej nie zdołała pokonać dyskursu dominującego we Wspólnocie a sprowadzającego integrację europejską do neoliberalnie zdefiniowanych interesów ekonomicznych i wspólnego rynku.

W rozdziale II *Kontakty kulturowe i działania instytucjonalne w perspektywie europejskiej* problematyka ta jest poruszona na przykładzie instytucjonalnego i kulturowo-społecznego tworzenia granic na obszarze Unii Europejskiej. W swoim artykule Marcin Dębicki pokazuje środkowoeuropejskie pogranicza jako barometr integracji starego kontynentu, zwracając szczególną uwagę na dysonans między regulacjami Unii Europejskiej a sposobem ich implementacji w codziennych praktykach obywateli. Autor pokazuje konsekwencje podejmowanych w Brukseli decyzji dotyczących „przesuwania” granic międzypaństwowych bez uwzględnienia społeczno-kulturowego kontekstu, w którym działania te mają miejsce. Z kolei Katarzyna Waniek w oparciu o wyniki międzynarodowych badań nad tożsamością europejską pokazuje jak dalece tworzone z perspektywy *top down* idee integracji i tożsamości europejskiej odbiegają od doświadczeń zwykłych Europejczyków oraz w jaki sposób procesy *europeizacji* znajdują swój wyraz w strukturach indywidualnego doświadczenia.

Rozdział III *Europa w doświadczeniach biograficznych* otwiera tekst Sylwii Urbańskiej, która analizuje problem eurosieroctwa i migracji zarobkowej ubogich kobiet w dobie transnarodowej mobilności i europeizacji. Jej uwaga koncentruje się przede wszystkim na wpływie dyskursu nacjonalistycznego i eksperckiego w procesie kształtowania się normatywnego modelu rodziny i na wynikającej z nich negatywnej, krzywdzącej dla wielu matek definicji tego zjawiska. W kolejnym artykule Marcin Gońda odwołuje się do indywidualnych historii dwóch młodych kobiet, których polskie rodziny w wyniku powojennych przesunięć granic znalazły się na terenach byłego ZSRR (odpowiednio na Białorusi i na Ukrainie), i które – dzięki swoim polskim korzeniom – mają formalną możliwość studiowania w Polsce. Analizując ich relacje autobiograficzne Autor pokazuje w jaki sposób doświadczenie przyjazdu do „ojczyzny ideologicznej” zmusiło narratorki do konfrontacji „wyidealizowanego” obrazu kraju pochodzenia dziadków z zastaną „rzeczywistością”. W tym kontekście niezwykle ciekawy jest wizerunek Europy (i Polski jako jej przedmurza) tworzony przez osoby, które z jednej strony były przygotowane do spo-

tkania z nią przez proces kulturyzacji, a z drugiej strony mają perspektywę „zewnętrzną”, bardziej obiektywną wobec kształtowanego w obrębie Unii obrazu Europy.

W Rozdziale IV *Europejskość wykluczona?* przedstawiona jest „zewnętrzna” perspektywa narodów, których wejście w struktury europejskie wydaje się problematyczne ze względu na daleko odbiegające od wymagań Wspólnoty (jak na przykład na Białorusi) czy nieuregulowane (jak w przypadku Serbii) polityczne i makro-społeczne warunki. Natalia Mamul analizując autobiograficzne wywiady narracyjne z przedstawicielami białoruskiej inteligencji wskazuje na historyczne zakorzenienie tendencji emancypacyjnych w społeczeństwie białoruskim i pokazuje przyczyny kształtowania się trzech typów białoruskiej tożsamości narodowej: negatywnej tożsamości postimperialnej, tendencji romantyczno-nacjonalistycznych i reformatorsko zorientowanego prookcydentalizmu. To bardzo ważny przyczynek dla uruchomienia procesów demokratyzacji na Białorusi i tym samym uwzględnienia jej w szerszym planie poszerzania Wspólnoty Europejskiej. Wreszcie na koniec Joanna Wygnańska – analizując dyskurs postjugosłowiańskiej serbskiej tożsamości – przedstawia głos zewnętrzny wobec Unii Europejskiej, a jednocześnie perspektywę kraju, który aspiruje do członkostwa w jej strukturach. Wnikliwie omawiając źródła, sposoby konstruowania i cele tworzenia serbskiej tożsamości narodowej Autorka zastanawia się na ile możliwa jest – w kontekście przystąpienia Serbii do Wspólnoty – minimalizacja wciąż silnych postaw nacjonalistycznych i rozpoczęcie dialogu z kulturowo (religijnie) odmiennym Innym. Niezmiernie interesujące jest w tym kontekście opisywane przez Autorkę wyobrażenie Serbów dotyczące wymagań, jakie muszą spełnić, aby ich członkostwo w Unii Europejskiej było w ogóle brane pod uwagę.

Rozproszenie podejmowanych w tej książce problemów jest spowodowane wielowymiarowością głównej ramy będącej impulsem do powstania zamieszczonych tutaj tekstów. Lektura artykułów pokazuje, że problem integracji i zmian kulturowych nie jest przeintelektualizowaną projekcją badaczy, ale pojawia się w wielu kontekstach generujących społeczne, kulturowe, polityczne i gospodarcze problemy, z którymi Europa musi się zmierzyć zarówno na poziomie *top down* jak i *bottom up*.

Kaja Kaźmierska, Katarzyna Waniek